10 Η ΑΫΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΑΝΟΙΚΤΗ ΓΝΩΣΗ

Ένα εφαρμοσμένο παράδειγμα συμμετοχικής έρευνας με ψηφιακά εργαλεία στα Βαλκάνια

ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΖΗΚΟΥ / ΕΛΛΗ ΛΕΒΕΝΤΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ψηφιακή επικοινωνία στην έρευνα και στον πολιτισμό επιταχύνθηκε με τις συνθήκες της πρόσφατης πανδημίας Covid-19. Στο παρόν κείμενο περιγράφεται ένα πρόγραμμα ψηφιακής τεκμηρίωσης της Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς (ΑΠΚ) στη βάση της συμμετοχικότητας. Το πρόγραμμα «Art Pluriverse: A Community Science Series for Intangible and Natural Heritage in the Balkans» υλοποιήθηκε με εξ αποστάσεως συνεργασία μεταξύ όλων των συμμετεχόντων, μέσω της χρήσης Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), προσαρμοζόμενο στις επιπτώσεις της πανδημίας. Το πρόγραμμα σύστησε μια πρωτότυπη πρακτική συμμετοχικής ερευνητικής εργασίας με ψηφιακά εργαλεία, η οποία πραγματοποιήθηκε εξ ολοκλήρου σε διαδικτυακό περιβάλλον, γεγονός που είχε ενθαρρυντικά αποτελέσματα αλλά και προκλήσεις. Στο πλαίσιο του προγράμματος, πραγματοποιήθηκαν συνεργασίες με ερευνητές, καλλιτέχνες, καθώς και με κοινότητες στην Ελλάδα και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων που διαφυλάσσουν πρακτικές και γνώσεις ΑΠΚ.

Στα ερευνητικά αποτελέσματα του προγράμματος συγκαταλέγονται: α) η συνεργατική ψηφιακή τεκμηρίωση της ΑΠΚ με τη μορφή ανοικτών (μετα-)δεδομένων, ευρέως προσβάσιμων και με δυνατότητα επανάχρησης βάσει καλών πρακτικών και προδιαγραφών, β) η συμμετοχική δημιουργία έργων τέχνης μέσω της καλλιτεχνικής έρευνας και η έκδοσή τους μέσω ανοικτών αδειών, που πραγματεύονται όψεις της ΑΠΚ και των κοινοτήτων που τη διαφυλάσσουν, γ) ο σχεδιασμός και η δημοσίευση σεμιναρίων ως Ανοικτών Εκπαιδευτικών Πόρων (Open Educational Resources), με παρουσιάσεις σε ζητήματα ψηφιακής και ηθικής διαχείρισης της ΑΠΚ, δ) η δη-

μιουργία μιας ψηφιακής πρακτικής για συμμετοχική έρευνα στο πεδίο της ΑΠΚ με αξιοποίηση της ερευνητικής μεθοδολογίας της Επιστήμης των Πολιτών (ή Κοινοτήτων) (Citizen/Community Science).

Παρακάτω συζητούνται συνοπτικά κάποιες από τις βασικές έννοιες που προσεγγίζονται στο πρόγραμμα, συγκεκριμένα το πεδίο της Ψηφιακής Πολιτιστικής Κληρονομιάς όπως διαμορφώνεται μέσα από σύγχρονες πολιτιστικές πολιτικές σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, το πεδίο της ΑΠΚ μέσα από μια κριτική διάσταση καθώς και σε σύνδεση με την ψηφιακή της τεκμηρίωση, και το πεδίο της ανοικτότητας όπως διαμορφώνεται μέσα από αρχές διαχείρισης δεδομένων και ερευνητικές μεθοδολογίες.

Στη συνέχεια περιγράφεται πιο αναλυτικά το πρόγραμμα Art Pluriverse, που αποτελεί δράση της Μπιενάλε Δυτικών Βαλκανίων μέσω συνεργασιών με άλλους ερευνητικούς και πολιτιστικούς φορείς. Η υλοποίηση του Art Pluriverse I έγινε με την οικονομική υποστήριξη και την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελλάδας και του διεθνούς οργανισμού Creative Commons, καθώς και με τη στήριξη της European Citizen Science Association και της Σχολής Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Το πρόγραμμα συντόνισε ο επιστημονικός υπεύθυνος Χρήστος Δερμεντζόπουλος, καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου, ενώ στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση εργάστηκε η επιμελητική ομάδα: Μαριάννα Ζήκου, Έλλη Λεβεντάκη, Άρτεμις Παπαγεωργίου και Κατερίνα Ζάχου. Το πρόγραμμα παρουσιάστηκε στο πλαίσιο του Hack4OpenGLAM στο CC Global Summit 2021 (Ziku, 2021) και υπογράφηκε μνημόνιο συνεργασίας με το ερευνητικό πρόγραμμα inDICEs (Horizon 2020) και τη Wikimedia Community User Group Greece. Η ψηφιακή έκδοση του καταλόγου έγινε σε συνεργασία με την Athens Zine Bibliotheque και εκδόθηκε από τις Pluriverse Publications μέσω της υπηρεσίας ηλεκτρονικών εκδόσεων (ePublishing) του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (Ziku et al., 2020).

ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό που δημοσιεύθηκε το 2018 (European Commission, 2018) περιλαμβάνει κατευθύνσεις δράσεων προς τρεις κύριους στόχους που αφορούν τις κοινωνικές, οικονομικές και διεθνείς σχέσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, οι άξονες δράσης για την πολιτισμική και ψηφιακή κληρονομιά που διατρέχουν το πρόγραμμα αναδεικνύονται ως οι δύο μεγάλοι τομείς πολιτιστικής πολιτικής σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μεταξύ των έξι αξόνων πολιτιστικής πολιτικής που εισηγείται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Ψηφιακή Πολιτιστική Κληρονομιά (ΨΠΚ), δίνεται έμφαση στην «αλληλεπίδραση και τη συνεργασία της τέχνης και της τεχνολογίας με σκοπό τη βιώσιμη καινοτομία» (ό.π., 12).

Στο πλαίσιο αυτό, η ΨΠΚ προσεγγίζεται μέσα από το εφαρμοσμένο πεδίο της, το οποίο διαχωρίζεται σε τέσσερις ευρύτερους τομείς, με πιο γνωστό την ψηφιοποίηση. Περιλαμβάνει, επιπλέον, τη διαχείριση της ψηφιακής πρόσβασης σε πολιτιστι-

κό περιεχόμενο, την ψηφιακή συντήρηση, που είναι διαφορετική από την ψηφιοποίηση, καθώς αφορά τη διασφάλιση της διατήρησης των ψηφιακών (born-digital) και ψηφιοποιημένων (digitised) τεκμηρίων διαχρονικά, και την επιμέλεια των πολιτιστικών δεδομένων (UNESCO, 2019a). Η ΨΠΚ έχει ανάπτυξη την τελευταία δεκαετία και συστήνεται ως ένα διεπιστημονικό πεδίο με εφαρμογές που συνδέονται, μεταξύ άλλων, με την τεκμηρίωση και την ανάλυση δεδομένων και τη διάδραση ανθρώπου-μηχανής μέσως εμβύθισης σε ψηφιακά περιβάλλοντα.

Για την καταγραφή και τη διαφύλαξη της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς έχει συνταχθεί σχετικό καταστατικό από την UNESCO από το 2009, όπου αναγνωρίζεται η μοναδικότητα των ψηφιακών αντικειμένων και η ανάγκη προστασίας τους, ώστε να διασφαλιστεί η συνέχεια της προσβασιμότητάς τους τόσο από το ευρύ κοινό όσο και από τις μελλοντικές γενιές (UNESCO, 2009). Σύμφωνα με στοιχεία από τη διαδικτυακή πύλη πολιτισμού Europeana, ιδιαίτερα από το 2020, και με την πανδημία Covid-19, κρίθηκε απαραίτητος ο ψηφιακός μετασχηματισμός για πολλούς πολιτιστικούς φορείς. Ως ψηφιακός μετασχηματισμός ορίζεται τόσο η διαδικασία όσο και το αποτέλεσμα της χρήσης ψηφιακής τεχνολογίας για τον μετασχηματισμό του τρόπου που λειτουργεί και παράγει αξία ένας οργανισμός (McNeill και ter Burg, 2021).

Σε εθνική κλίμακα, το όραμα της ΨΠΚ έχει αναλυθεί στη Βίβλο του Ψηφιακού Μετασχηματισμού 2020-2025 (Υπ. Ψηφιακής Διακυβέρνησης, 2021), που περιλαμβάνει τον τομέα του πολιτισμού ως έναν από τους δεκαεπτά τομείς ψηφιακού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας. Μεταξύ των έξι γενικών στόχων του ψηφιακού μετασχηματισμού για τον πολιτισμό περιλαμβάνονται η βελτίωση της ποιότητας, της διαλειτουργικότητας και της πρόσβασης σε δεδομένα, η αξιοποίηση του ψηφιακού πολιτιστικού περιεχομένου ως ανοικτά δεδομένα, καθώς και η ενίσχυση ψηφιοποίησης των πολιτιστικών φορέων για συνεπή εφαρμογή των γενικά αποδεκτών διεθνών προτύπων και καλών πρακτικών ψηφιοποίησης και τεκμηρίωσης περιεχομένου (ό.π., 297-305).

Οι προκλήσεις για την ΨΠΚ συνοψίζονται, μεταξύ άλλων, σε ζητήματα μακροπρόθεσμης πρόσβασης σε ψηφιακό πολιτιστικό περιεχόμενο, στην ανάγκη ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων ανάμεσα σε επαγγελματίες και ερευνητές που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του πολιτισμού, καθώς και στο κρίσιμο ζήτημα της βιωσιμότητας των ψηφιακών πολιτιστικών προγραμμάτων (πρόνοια λειτουργίας με την ολοκλήρωση και την παράδοση τδυ προγράμματος προς χρήση, πρόβλεψη συντήρησης, κ.λπ.) (Preuß, 2016). Παράλληλα, ο ψηφιακός ορίζοντας της πολιτισμικής κληρονομιάς δίνει νέες ευκαιρίες προσβασιμότητας σε σχέση με τη συμμετοχή του κοινού και τις δημιουργικές δυνατότητες της τεχνολογίας.

ΑΫΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Το πεδίο της Άυλης Πολιτισμικής (ή Πολιτιστικής) Κληρονομιάς (ΑΠΚ) –Intangible

Cultural Heritage (ICH)–, όπως στοιχειοθετείται με βάση διεθνείς συμβάσεις και διαμορφώνεται σταδιακά τα τελευταία είκοσι χρόνια, περιλαμβάνει πολιτισμικές (ιστορικές) πρακτικές και γνώσεις που εκτελούνται ενεργά και μεταδίδονται εντός μιας κοινότητας διαγενεακά, είτε μεγάλης είτε μικρής, είτε από ομάδες είτε από μεμονωμένα άτομα. Η ΑΠΚ είναι ένα από τα κύρια είδη που κατά γενικό κανόνα συνθέτουν ό,τι ορίζεται ως πολιτισμική κληρονομιά, μαζί με την υλική κληρονομιά, τη φυσική κληρονομιά και ενίοτε την Ψηφιακή Πολιτιστική Κληρονομιά (ΨΠΚ). Στον πυρήνα της ΑΠΚ βρίσκονται οι κοινότητες με αναφορά σε συλλογικές πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και τεχνικές, τελετές και παραστατικές τέχνες, χώρους και τοπία, εργαλεία και αντικείμενα που έχουν περάσει από γενιά σε γενιά και έχουν αναπαραχθεί σε βάθος χρόνου, δίνοντας μια συλλογική αίσθηση ταυτότητας και συνέχειας. Η ΑΠΚ ορίζεται πρωτίστως από τις κοινότητες που την εξασκούν και την αναγνωρίζουν ως μέρος της κουλτούρας της καθημερινότητάς τους.

Η ΑΠΚ συνδέεται με την έννοια της παράδοσης, έναν πολύσημο όρο που περιλαμβάνει διαφορετικές ερμηνείες στο πέρασμα του χρόνου. Μέσα από μια διαχρονική κατανόηση του όρου, η παράδοση συνδέεται με τις έννοιες της συλλογικότητας και του βιώματος, με χαρακτηριστικά τόσο την προσαρμοστικότητα στην ένταξη νεωτερικών στοιχείων όσο και την προσήλωση σε αμετάβλητα στοιχεία στο πέρασμα του χρόνου. Οι παραδόσεις συνδυάζουν λειτουργικά εμμονή και προσαρμογή, αναδεικνύοντας τη συνθετική ικανότητα των κοινοτήτων που τις επιτελούν. Όπως επισήμανε ο καθηγητής κοινωνικής λαογραφίας Βασίλης Νιτσιάκος, η έννοια της «κληρονομιάς» χρησιμοποιείται πλέον όλο και πιο συχνά έναντι της έννοιας της «παράδοσης», καθώς το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από ένα ιδεολογικό πλαίσιο σε ένα οικονομικό-αναπτυξιακό (Δρίνης, Νιτσιάκος και Ποτηρόπουλος, 2022).

Έτσι, πιο πρόσφατα, η ΑΠΚ έχει νοηματοδοτηθεί στο πλαίσιο στρατηγικών για βιώσιμη ανάπτυξη σε κρίσιμα ζητήματα, για παράδειγμα στην επίτευξη κοινωνικής συνοχής και για βιοπορισμό (UNESCO, 2022). Η σημασία της έχει επίσης αναδειχθεί ευρέως στη διεπιστημονική έρευνα σε πεδία όπως, μεταξύ άλλων, οι γεωπονικές επιστήμες, οι επιστήμες μηχανικών και οι επιστήμες υγείας, με παραδείγματα αντίστοιχα στη διαχείριση δασών, στη δημιουργία υδραυλικών συστημάτων και στις γνώσεις για τοπικά βότανα. Η διαφύλαξη της ΑΠΚ κρίνεται έτσι επίκαιρη και για ορισμένες εκφάνσεις της επείγουσα, καθώς κινδυνεύουν να χαθούν οι κοινότητες που τη μεταβιβάζουν και οι πρακτικές και οι γνώσεις που τη συγκροτούν.

Η διαφύλαξη της ΑΠΚ θεσπίστηκε σε πλαίσιο διεθνούς σύμβασης από την UNESCO (2003), ακολουθώντας μια σειρά από άλλα ρυθμιστικά πλαίσια, όπως «Traditional culture» (1989), «Living Human Treasures» (1993) και «Oral and Intangible Heritage» (1997, 2006). Η ελληνική πολιτεία υιοθέτησε τον όρο «άυλα πολιτιστικά αγαθά» για να θεσπίσει τη διαφύλαξη της πολιτισμικής κληρονομιάς που αφορά «εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που απο-

τελούν μαρτυρίες του
Επιπλέον, η Εθνική Επ
Προστασία της ΑΠΚ σ
στην υποστήριξη σχετ

Με την ΑΠΚ αναγν
ρας τους που την εξα
γενιές, δημιουργώντα
κές δράσεις ως προς
όρος της διαφύλαξης τ
δέεται με πιο υλικές ε
ση της ζώσας κληρον
με συλλογικό χαρακτή
τη ζώσα κληρονομιά,
που περιλαμβάνει μια
νομένου του λαϊκού πο
τώσει και νεωτερικά στ
«Demoscene» στο εθνι
θνή κοινότητα προγρο
που δραστηριοποιείται

Η αναζήτηση ενός ό
κές που περικλείονται σ
χωρισμός υλικής και ά
φράζει επαρκώς τις περ
σω υλικών και άυλων π
χωρισμός σε έθνη-κράτ
σμό της ΑΠΚ, καθώς πρ
νορα ή αφορούν μικρο-
που βρίσκονται. Οι εκφ
ζώνες, σε πολλαπλές πα

Πρόσφατα υιοθετήθη
σε καταστάσεις έκτακτη
σης στο πλαίσιο για τη με
γνωστό ως πλαίσιο Σεντ
γράφεται ως σημαντική
τική αντιμετώπιση απειλ
τητας σε οικολογικό επίπ

Η τεκμηρίωση της Α
πολλές προκλήσεις που
των εκφάνσεων ΑΠΚ πο
πιο στατικές και υλικές μ

τελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού» (ΦΕΚ, 2002). Επιπλέον, η Εθνική Επιστημονική Επιτροπή για την εφαρμογή της Σύμβασης για την Προστασία της ΑΠΚ στην Ελλάδα ανασυστάθηκε εκ νέου το 2020, δίνοντας έμφαση στην υποστήριξη σχετικών ζητημάτων και πολιτικών.

Με την ΑΠΚ αναγνωρίζεται η πολιτισμική αξία των κοινοτήτων και της κουλτούρας τους που την εξασκούν, τη διαφυλάττουν και τη μεταβιβάζουν στις επόμενες γενιές, δημιουργώντας ένα θεσμικό πλαίσιο που προωθεί θετικές και προφυλακτικές δράσεις ως προς αυτή την κατεύθυνση. Για τον ορισμό της ΑΠΚ επιλέχθηκε ο όρος της διαφύλαξης της πολιτισμικής κληρονομιάς έναντι της προστασίας που συνδέεται με πιο υλικές εκφάνσεις, όπως τα μνημεία. Η ΑΠΚ περιλαμβάνει τη διαχείριση της ζώσας κληρονομιάς, η οποία μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσα από δράσεις με συλλογικό χαρακτήρα που εκτελούνται και βιώνονται στο παρόν. Παράλληλα με τη ζώσα κληρονομιά, υπάρχει και η διάσταση του «οργανωμένου φολκλορισμού», που περιλαμβάνει μια σκηνοθετημένη αυθεντικότητα ως δεύτερη ύπαρξη του φαινομένου του λαϊκού παραδοσιακού πολιτισμού. Ωστόσο, η ΑΠΚ μπορεί να ενσωματώσει και νεωτερικά στοιχεία, όπως η πρόσφατη εγγραφή της ψηφιακής κουλτούρας «Demoscene» στο εθνικό ευρετήριο ΑΠΚ της Φινλανδίας, η οποία αποτελεί μια διεθνή κοινότητα προγραμματισμού οπτικοακουστικών έργων σε πραγματικό χρόνο που δραστηριοποιείται από τη δεκαετία του '80.

Η αναζήτηση ενός όρου που μπορεί να ερμηνεύσει σε βάθος τις ιδιαίτερες δυναμικές που περικλείονται στην ΑΠΚ έχει οδηγήσει στην κριτική του όρου «άυλη». Ο διαχωρισμός υλικής και άυλης κληρονομιάς θεωρείται προβληματικός, καθώς δεν εκφράζει επαρκώς τις περίπλοκες δυναμικές που συνδέουν τα μέλη μιας κοινότητας μέσω υλικών και άυλων πολιτισμικών εκφάνσεων (Bouchenaki, 2003). Επιπλέον, ο διαχωρισμός σε έθνη-κράτη αποδεικνύεται εξίσου προβληματικός για τον προσδιορισμό της ΑΠΚ, καθώς πρόκειται για εκφάνσεις που συχνά υπερβαίνουν πολιτικά σύνορα ή αφορούν μικρο-κοινότητες που δεν αυτοπροσδιορίζονται με βάση το κράτος που βρίσκονται. Οι εκφάνσεις της ΑΠΚ επιτελούνται συχνά σε ρευστές γεωγραφικές ζώνες, σε πολλαπλές παραλλαγές και σε κοινότητες με συγκεχυμένα όρια.

Πρόσφατα υιοθετήθηκαν αρχές και τρόποι λειτουργίας για τη διαφύλαξη της ΑΠΚ σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (UNESCO, 2019b, 2020). Η ΑΠΚ ενσωματώθηκε επίσης στο πλαίσιο για τη μείωση του κινδύνου καταστροφών (disaster risk management), γνωστό ως πλαίσιο Σεντάι για το διάστημα 2015-2030 (UN, 2015). Σε αυτό, η ΑΠΚ περιγράφεται ως σημαντική πηγή γνώσης, πρακτικών και εμπειριών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση απειλητικών και έκτακτων καταστάσεων, όπως η επίτευξη βιωσιμότητας σε οικολογικό επίπεδο καθώς και η οικοδόμηση ειρήνης.

Η τεκμηρίωση της ΑΠΚ σε μορφή ψηφιακών δεδομένων αποτελεί ένα πεδίο με πολλές προκλήσεις που οφείλονται εν μέρει σε ζητήματα όπως: α) η σύνθετη μορφή των εκφάνσεων ΑΠΚ που είναι δύσκολο να τεκμηριωθούν ψηφιακά, σε αντίθεση με πιο στατικές και υλικές μορφές τέχνης και πολιτισμού, β) ο συλλογικός της χαρακτή-

ρας, που περιλαμβάνει συχνά ανώνυμους και πολλούς δημιουργούς καθώς και άλλους εμπλεκόμενους, και γ) το γεγονός ότι δεν αποκρυσταλλώνεται αλλά επιτελείται εκ νέου κάθε φορά και με διαφορετικές παραλλαγές στο πέρας του χρόνου. Επίσης, η ψηφιακή διαχείριση και τεκμηρίωση της ΑΠΚ από μουσεία και άλλους φορείς πολιτισμού με συλλογές ΑΠΚ απαιτεί διακριτές πολιτικές, πρωτόκολλα, ορολογίες και συστήματα σε σύγκριση με αυτές που χρησιμοποιούνται για την υλική κληρονομιά. Σε αυτό το πλαίσιο, η δημιουργία προτυποποιημένων διαδικασιών σε επίπεδο ψηφιακής τεκμηρίωσης αποτελεί ακόμα πρόκληση για το πεδίο της ΑΠΚ, με έλλειψη ευρέως διαδεδομένων προτύπων μεταδεδομένων (metadata standards), καθώς και συμμετοχικών ερευνητικών μεθοδολογιών στη βάση χρήσης ψηφιακών εργαλείων. Γίνονται αρκετές προσπάθειες και υλοποιούνται παραδείγματα εφαρμογών, τα οποία, ωστόσο, περιορίζονται σε πειραματικό επίπεδο ή σε μικρή κλίμακα (Wijesundara, 2018· Ziku, 2020).

Επιπλέον, η ΑΠΚ συνδέεται με την έννοια της τοπικής γνώσης. Η τοπική γνώση γίνεται αντιληπτή ως απόθεμα γνώσεων από εμπειρίες, πρακτικές, διαχείριση και στρατηγικές που έχουν συνθέσει τα μέλη των κοινοτήτων, έχουν μεταβιβάσει ανά γενεές και διαμορφώνουν την καθημερινή τους ζωή (Heinisch et al., 2021). Η τοπική γνώση αναπτύσσεται και προσαρμόζεται συνθέτοντας μια δυναμική, κοινή κουλτούρα της καθημερινότητας που μπορεί να παράγει πολιτισμικές αξίες.

ΑΝΟΙΚΤΗ ΓΝΩΣΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ Ή ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Σύμφωνα με τον ορισμό του Open Knowledge Foundation μέσω της ελληνικού παραρτήματος, «ανοικτή γνώση είναι οποιοδήποτε περιεχόμενο, όποια πληροφορία ή δεδομένα μπορούν να χρησιμοποιηθούν, να επαναχρησιμοποιηθούν και να διανεμηθούν χωρίς κανέναν νομικό, τεχνολογικό και κοινωνικό περιορισμό» (OK Greece, 2018). Την ανοικτή γνώση υποστηρίζουν διεθνείς οργανισμοί όπως η Wikimedia Foundation και η Creative Commons, με στόχο την προαγωγή της γνώσης προς όλους για κοινή ωφέλεια.

Σε σύνδεση με την ΨΠΚ, έχει καταγραφεί ένα σύνολο από καλές πρακτικές, οι οποίες συνδέονται με την ανοικτή γνώση και τα ανοικτά δεδομένα. Αναφέρονται επιγραμματικά οι βασικές αρχές για να δημιουργούνται προσβάσιμα, καλής ποιότητας δεδομένα, που χαρακτηρίζονται με το αγγλικό αρκτικόλεξο «FAIR data»: η ευρεσιμότητα (Findability), η προσβασιμότητα (Accessibility), η διαλειτουργικότητα (Interoperability) και η επαναχρησιμότητα (Reusability) των δεδομένων (Wilkinson et al., 2016). Επιπλέον, προωθούνται οι άδειες Creative Commons που μπορούν να υποστηρίξουν τον διαμοιρασμό ψηφιακών/ψηφιοποιημένων τεκμηρίων, ενισχύοντας τις δυνατότητες επαναχρησής τους. Κατ' αντιστοιχία, οι Ανοικτοί Εκπαιδευτικοί Πόροι (Open Educational Resources – OER) αποτελούν εκπαιδευτικό υλικό που διαμοιράζεται με ελεύθερη πρόσβαση και με δυνατότητα τροποποίησης, εμπλουτισμού, κ.λπ.

Η έννοια της «Επιστήμης των Κοινοτήτων» (Community Science) συνδέεται με αυτή της «Επιστήμης των Πολιτών» (Citizen Science), που προσδιορίζει την ενεργή συμμετοχή πολιτών στην επιστημονική έρευνα. Η Επιστήμη των Πολιτών είναι ένας όρος «ομπρέλα» που περιγράφει διάφορους τρόπους με τους οποίους το κοινό προσφέρει στην επιστήμη μέσω της συμμετοχικής έρευνας. Στα κύρια χαρακτηριστικά του όρου περιλαμβάνεται η ενεργή συμμετοχή των πολιτών σε έναν ερευνητικό σκοπό, συχνά σε συνεργασία με επιστήμονες ή επαγγελματίες, και η παραγωγή ερευνητικών αποτελεσμάτων, όπως η νέα επιστημονική γνώση. Στην περίπτωση της Επιστήμης των Κοινοτήτων, στην έρευνα συμμετέχουν μέλη μίας ή περισσότερων κοινοτήτων, ώστε να συνδράμουν στην επιστήμη με τρόπους που θα ωφελήσουν την ίδια την κοινότητα και θα συντελέσουν στην πρόοδο και τη βιωσιμότητά της.

Με επικεφαλής το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας του Λονδίνου, ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Επιστήμη των Πολιτών (European Citizen Science Association) έχει συντάξει ένα σύνολο από δέκα αρχές ως οδηγό για την εφαρμογή βέλτιστων πρακτικών, με στόχο την αξιοποίηση και τη διαχείριση της συμμετοχής των πολιτών (ECSA, 2015). Μέσα από αυτό το πρίσμα, η Επιστήμη των Πολιτών (ή Κοινοτήτων) μπορεί να προαγάγει την ανοικτή γνώση μέσω της συμμετοχής των πολιτών. Ενδεχόμενες προκλήσεις μπορεί να περιλαμβάνουν την τυπολογία συμμετοχής πολιτών (επίπεδο συμμετοχής, ισορροπία αναλογιών), την αθέμιτη επιρροή της τοπικής γνώσης των πολιτών στην ποιότητα των δεδομένων, τη δυνατότητα και τον βαθμό που η τοπική γνώση μπορεί να συμβάλει θετικά στη διαμόρφωση των διεπαφών και της έρευνας και, μαζί, τη δυσκολία της συμμετοχής πολιτών ανώνυμα ή επώνυμα (Zourou και Ziku, 2022).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με βάση τη νέα ατζέντα για τη σύγκλιση ψηφιακής και πολιτισμικής κληρονομιάς (European Commission, 2018) διαμορφώνονται τα επικαιροποιημένα πρότυπα για τους φορείς πολιτισμού. Σημαντική παράμετρος για τους σύγχρονους φορείς πολιτισμού είναι η εφαρμογή της συμμετοχικότητας και της καινοτομίας. Παράλληλα, λιγότερο διαδεδομένες αλλά κρίσιμες παράμετροι περιλαμβάνουν τη δημιουργία αναπαραγώγιμων προγραμμάτων, δηλαδή πρωτοβουλιών που μπορούν να προσαρμόζονται και να αναπαράγονται σε μικρότερη ή μεγαλύτερη κλίμακα, την ανοικτότητα στον πειραματισμό, επιτρέποντας να υπάρχει η ελευθερία να εστιάζει κανείς στα εργαλεία και στη δυνατότητα δημιουργίας πέρα από κάποιο τελικό αποτέλεσμα και, τέλος, τη στρατηγική επένδυση στην ανοικτή γνώση.

ΕΝΑ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ «ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ» ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Με το πρόγραμμα «Art Pluriverse» επιδιώχθηκε η σύνδεση της παραδοσιακής γνώσης και των πρακτικών που διαφυλάσσουν τοπικές κοινότητες με τη σύγχρονη καλ-

λιτεχνική δημιουργία και την ψηφιακή τεχνολογία. Βασικός σκοπός αυτής της πρωτοβουλίας υπήρξε η διερεύνηση και η χαρτογράφηση της ΑΠΚ της Ελλάδας και των ευρύτερων Βαλκανίων, με συνεργατικούς και ανοικτούς τρόπους. Με το πρόγραμμα επιχειρείται η διερεύνηση της ζώσας κληρονομιάς μέσω της καλλιτεχνικής έρευνας καθώς και η ψηφιακή τεκμηρίωσή της με τη δημιουργία κοινοτικών αρχείων, με τη συμμετοχή διαφορετικών ομάδων, μικρών συλλογικοτήτων και επιμέρους ενεργών κοινοτήτων, χωρίς αποκλεισμούς (Ziku et al., 2021).

Η πρώτη έκδοση του προγράμματος εστίασε στην τέχνη της υφαντικής και στις κοινότητες που ασχολούνται με παραδοσιακές υφαντικές πρακτικές, στοχεύοντας στην ανάδειξη του έργου των κοινοτήτων αυτών και της γνώσης που διαφυλάσσουν. Το πρόγραμμα χωρίστηκε σε δύο κύριες ενότητες, με τη μία να επικεντρώνεται στην καλλιτεχνική προσέγγιση της ΑΠΚ και την άλλη στην καταγραφή της με ψηφιακά μέσα, ενώ ταυτόχρονα αναπτύχθηκε και μια σειρά από μικρότερες παράλληλες δράσεις. Στον πυρήνα του, το Art Pluriverse I περιλάμβανε την παραγωγή συνεργατικών έργων τέχνης μέσα από συνέργειες καλλιτεχνών-κοινοτήτων στη βάση της καλλιτεχνικής έρευνας, καθώς και ένα διαδικτυακό εκπαιδευτικό σεμινάριο προς ερευνητές για τη δημιουργία κοινοτικών αρχείων με βάση καλές πρακτικές και πρότυπα στην ψηφιακή τεκμηρίωση της ιστορίας και του έργου των κοινοτήτων που συμμετέχουν. Τα αποτελέσματα της διαδικασίας συνεργατικής τεκμηρίωσης δημοσιεύθηκαν στα ανοικτά αποθετήρια Wikidata και Wikimedia Commons, προκειμένου να είναι διαθέσιμα στο κοινό, αλλά και στις ίδιες τις κοινότητες.[1] Παράλληλα, χαρτογραφήθηκαν ψηφιακά κοινότητες και φορείς πολιτισμού που διαφυλάσσουν την παραδοσιακή υφαντική από την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Επιπλέον, για τις ανάγκες της διοργάνωσης, σχεδιάστηκε ένα ανοικτό και προσβάσιμο τρισδιάστατο ψηφιακό περιβάλλον, το οποίο λειτουργούσε ως εκθεσιακή πλατφόρμα· ένας τόπος διαδικτυακών συναντήσεων, αλλά και ένα εργαστήριο πειραματισμού σε εξέλιξη για τα υφαντικά μοτίβα και την τρισδιάστατη μοντελοποίηση με τη συνεργασία του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Με την ολοκλήρωσή του, το πρόγραμμα δημοσιεύθηκε ως ψηφιακή έκδοση ανοικτής πρόσβασης σε μορφή zine.

Στο πλαίσιο του προγράμματος Art Pluriverse, ξεκίνησε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, αξιοποιώντας τις ηλεκτρονικές του υποδομές και τις δυνατότητες διασύνδεσης ψηφιακού περιεχομένου, ακολουθώντας το κοινό όραμα για τη «διάχυση, με τους ελάχιστους περιορισμούς, της υπάρχουσας και της παραγόμενης γνώσης με σκοπό την επανάχρησή της στην έρευνα, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη, την καινοτομία, την κοινωνία» (ΕΚΤ, 2017). Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα ακολούθησε τις προδιαγραφές τεκμηρίωσης ψηφιακού πολιτιστικού περιεχομένου του ΕΚΤ (2020), με σκοπό την κατάλληλη προετοιμασία των δεδομένων για ενσωμάτω-

1 https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Images_from_Art_Pluriverse_I

ση στον εθνικό συσσωρ
φόρμα Europeana, στο
νων. Επιπλέον, το πρόγ
(ePublishing) του ΕΚΤ,
Pluriverse Publications.[2]

Το πρόγραμμα αποτ
σιών με άλλους ερευνητ
νίων (Biennale of Weste
σμό που στοχεύει στην
Μπιενάλε ξεκίνησε το 2
χνη και έρευνα που ανα
γανισμός υποστηρίζει π
ανοικτή γνώση, την ανα
ραδοσιακές με σύγχρον
πτυξη της συμμετοχής χ
θώς και στην ενίσχυση
Ταυτόχρονα, υποστηρίζ
μέσα.

Το πρόγραμμα ξεκίν
επιλέχθηκαν πέντε τοπικ
τές για να συνεργαστού
ντα ενός μήνα, για την
με τη χρήση ψηφιακών
σαν έναν από τους δύο κ
στην καλλιτεχνική έρευν
αντιστοίχιση ενός καλλι
τα από επιλογή διεθνού
σειρά διαδικτυακών συν
τους. Στη συνέχεια, μοιρ
γαλεία, ιστορίες και οράμ
λοντα που βασίζονταν σ

2 https://ebooks.epublishi
3 Οι συνέργειες καλλιτεχν
Ιστορικό Υφαντουργείο
– Φιλοπρόοδος Ένωση
Μετσόβου, Κωνσταντίνο
4 Η επιτροπή αποτελούν
University of London), τ
και Katja Burger Kovič [
Ρόκου (ομότιμη καθηγήτ

ση στον εθνικό συσσωρευτή SearchCulture και κατ' επέκταση στην ευρωπαϊκή πλατφόρμα Europeana, στο πλαίσιο της διαλειτουργικότητας των πολιτιστικών δεδομένων. Επιπλέον, το πρόγραμμα αξιοποίησε την πλατφόρμα ηλεκτρονικών εκδόσεων (ePublishing) του ΕΚΤ, στην οποία αναπτύχθηκαν οι εκδόσεις ανοικτής πρόσβασης Pluriverse Publications.[2]

Το πρόγραμμα αποτελεί δράση της Μπιενάλε Δυτικών Βαλκανίων μέσω συνεργασιών με άλλους ερευνητικούς και πολιτιστικούς φορείς. Η Μπιενάλε Δυτικών Βαλκανίων (Biennale of Western Balkans – BoWB) αποτελεί έναν μη κερδοσκοπικό οργανισμό που στοχεύει στην προαγωγή της ΑΠΚ με σύνθημα την «παράδοση εκ νέου». Η Μπιενάλε ξεκίνησε το 2018 στα Ιωάννινα με σκοπό να παρουσιάσει τη σύγχρονη τέχνη και έρευνα που αναδεικνύουν επίκαιρα ζητήματα του άυλου πολιτισμού. Ο οργανισμός υποστηρίζει προγράμματα, δράσεις και συνεργασίες που προωθούν την ανοικτή γνώση, την ανοικτή επιστήμη και τις ανοικτές τεχνολογίες, συνδέοντας παραδοσιακές με σύγχρονες πολιτισμικές πρακτικές. Η Μπιενάλε στοχεύει στην ανάπτυξη της συμμετοχής χωρίς αποκλεισμούς σε ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων, καθώς και στην ενίσχυση ενός δικτύου κινητικότητας στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια. Ταυτόχρονα, υποστηρίζει την τεκμηρίωση και τη διαχείριση της ΑΠΚ με ψηφιακά μέσα.

Το πρόγραμμα ξεκίνησε με δημοσίευση ανοικτού καλέσματος, μέσω του οποίου επιλέχθηκαν πέντε τοπικές κοινότητες, καθώς και ισάριθμοι καλλιτέχνες και ερευνητές για να συνεργαστούν στο πλαίσιο της συμμετοχικής έρευνας, με χρονικό ορίζοντα ενός μήνα, για την παραγωγή δημιουργικών και ερευνητικών αποτελεσμάτων με τη χρήση ψηφιακών εργαλείων. Οι συνέργειες καλλιτεχνών-κοινοτήτων αποτέλεσαν έναν από τους δύο κεντρικούς άξονες του προγράμματος, οι οποίες βασίστηκαν στην καλλιτεχνική έρευνα και τη συνδημιουργία των δύο μερών. Εκκινώντας από την αντιστοίχιση ενός καλλιτέχνη σε κάθε κοινότητα,[3] η οποία πραγματοποιήθηκε έπειτα από επιλογή διεθνούς επιστημονικής επιτροπής,[4] τα ζεύγη προχώρησαν σε μια σειρά διαδικτυακών συναντήσεων γνωριμίας, θέτοντας τις βάσεις της συνεργασίας τους. Στη συνέχεια, μοιράζονταν σε εβδομαδιαία βάση διαφορετικές δεξιότητες, εργαλεία, ιστορίες και οράματα, δημιουργώντας έτσι συνεργατικά μαθησιακά περιβάλλοντα που βασίζονταν σε σχέσεις φροντίδας, ανοικτότητας και δημιουργίας. Αυτή

2 https://ebooks.epublishing.ekt.gr/index.php/bowb/index

3 Οι συνέργειες καλλιτεχνών-κοινοτήτων που προέκυψαν ήταν οι εξής: Inês Neto dos Santos – Ιστορικό Υφαντουργείο ΣΕΝ, Maria Juliana Byck – Παράρτημα Ρομά Αλιβερίου, Μίνα Κουβάρα – Φιλοπρόοδος Ένωση Ξάνθης (ΦΕΞ), Μαρία Βαρελά – κοινότητα γυναικών «Di Moullieri» Μετσόβου, Κωνσταντίνος Γκαραμέτσης – Ριζάρειος Χειροτεχνική Σχολή Μονοδενδρίου.

4 Η επιτροπή αποτελούνταν από την Dr. Janis Jefferies (ομότιμη καθηγήτρια, Goldsmiths, University of London), το OLOOP design group (καλλιτέχνιδες: Tjaša Bavcon, Jasmina Ferček και Katja Burger Kovič [επίκουρη καθηγήτρια, University of Ljubljana]) και τη δρα Βασιλική Ρόκου (ομότιμη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

η ερευνητική καλλιτεχνική διαδικασία καταγραφόταν από τους καλλιτέχνες σε μορφή ψηφιακών ημερολογίων που περιλάμβαναν κείμενα, εικόνες, προσχέδια και οπτικοακουστικό υλικό, που ήταν ανοικτά και προσβάσιμα στο κοινό. Με αυτό τον τρόπο δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην αξία της δημιουργικής διαδικασίας, έναντι του τελικού αποτελέσματος, καλώντας ταυτόχρονα το κοινό σε μια, συνήθως, μη ορατή πτυχή της καλλιτεχνικής παραγωγής. Με το τέλος του προγράμματος, η καλλιτεχνική έρευνα παρουσιάστηκε στο τρισδιάστατο περιβάλλον εικονικής πραγματικότητας που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος.

Ο δεύτερος άξονας του Art Pluriverse I αφορούσε ένα διαδικτυακό εκπαιδευτικό πρόγραμμα ανοικτών πρακτικών ψηφιακής τεκμηρίωσης πολιτιστικού περιεχομένου, το οποίο έδινε τη δυνατότητα ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων σε ερευνήτριες και ερευνητές των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Έπειτα από ένα ανοικτό κάλεσμα, μια διεθνής επιστημονική επιτροπή[5] επέλεξε τις ερευνήτριες[6] που συμμετείχαν σε μια σειρά σεμιναρίων (παρουσιάσεις, εργαστήρια και συναντήσεις) με στόχο την εξοικείωση με εργαλεία διαχείρισης ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς και ηθικούς τρόπους καταγραφής κοινοτικών δεδομένων. Κατά το διάστημα που διήρκεσε το πρόγραμμα, πραγματοποιήθηκαν από προσκεκλημένους επιστήμονες[7] εργαστήρια για την τεκμηρίωση πολιτιστικού περιεχομένου στις πλατφόρμες Wikimedia Commons και Wikidata, καθώς και για τη χρήση του ανοικτού λογισμικού δημιουργίας ψηφιακών αποθετηρίων Omeka S, ενώ έλαβαν χώρα και διαλέξεις για το ψηφιακό φολκλόρ και τη συνεργασία μεταξύ κοινοτήτων και πολιτιστικών φορέων. Απώτερος σκοπός αυτής της εκπαιδευτικής ενότητας ήταν η ανάπτυξη ανοικτών ψηφιακών κοινοτικών αρχείων και συλλογών με βάση τις αρχές FAIR (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable) (Wilkinson et al., 2016) και CARE (Collective benefit, Authority to control, Responsibility, Ethics) (Carroll et al., 2020), προκειμένου να διασυνδεθούν με τον εθνικό συσσωρευτή του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (searchculture.gr) και κατ' επέκταση με την Europeana.

5 Η επιτροπή αποτελούνταν από τις: Evelin Heidel (a.k.a. Scann, Open GLAM, Creative Commons), δρα Κλειώ Γκουγκουλή (επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πατρών) και Dr. Dorina Xheraj-Subashi (λέκτορα, Πανεπιστήμιο Aleksandër Moisiu).

6 Οι ερευνήτριες που επιλέχθηκαν σε συνδυασμό με τις κοινότητες που κατέγραψαν ήταν οι εξής: Esma Adzhiieva και Vlada Fomina (ΜΚΟ «ALEM») – κοινότητα των Τατάρων της Κριμαίας της Ουκρανίας, Kirila Cvetkovska – Ριζάρειος Χειροτεχνική Σχολή Μονοδενδρίου, Ελεονώρα Γεωρτσιάκη – Παράρτημα Ρομά Αλιβερίου, Victoria Manganiello – Ιστορικό Υφαντουργείο του ΣΕΝ, Cecilia Palmér – Φιλοπρόοδη Ένωση Ξάνθης (ΦΕΞ).

7 Τα εργαστήρια και οι διαλέξεις πραγματοποιήθηκαν από τους/τις: Dr. Manvi Seth (ICOM CIDOC ICH WG), Brigitte Vézina (Creative Commons), Νίκο Βογιατζή (εικαστικό και αρχειονόμο), (Κωνσταντίνο Σταμπουλή (Wikimedia Community User Group Greece), Simone da Silva (DIG IT UP), Susanna Ånäs (Open Knowledge Finland) και Puspita Ayu Permatasari (PhD cand. USI UNESCO in ICT for Sustainable Tourism).

Το πρόγραμμα επίσης περιλάμβανε την ανάπτυξη ενός τρισδιάστατου ψηφιακού περιβάλλοντος με χρήση της πλατφόρμας Mozilla Hubs, το οποίο δημιουργήθηκε σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού μαθήματος «Χωρικές Αναπαραστάσεις ΙΙ», που δίδαξε ο Ιάσων Πανταζής στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, διερευνήθηκε ο χωρικός σχεδιασμός ενός ψηφιακού περιβάλλοντος στη βάση συμβόλων και μοτίβων που εμφανίζονται σε παραδοσιακά υφαντά των Βαλκανίων.[8] Με την τρισδιάστατη μοντελοποίησή τους, προέκυψαν ανάλογες αρχιτεκτονικές αναπαραστάσεις και άβαταρ-μοτίβα, τα οποία συνέθεσαν έναν διαδραστικό εικονικό χώρο συναντήσεων, αλλά και έναν διάκοσμο για την έκθεση των τεκμηρίων της ερευνητικής καλλιτεχνικής διεργασίας που προηγήθηκε. Τέλος, με την ολοκλήρωση του πρώτου Art Pluriverse, η επιμελητική ομάδα προχώρησε στην έκδοση ενός zine ανοικτής πρόσβασης, χρησιμοποιώντας την πλατφόρμα ePublishing του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης. Στην ψηφιακή αυτή έκδοση καταγράφηκαν οι βασικοί άξονες του προγράμματος, τα ερευνητικά αποτελέσματα που προέκυψαν, αλλά και οι καλές πρακτικές που ακολουθήθηκαν για την εύρυθμη και παραγωγική συνεργασία κοινοτήτων, καλλιτεχνών και ερευνητών. Το zine κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Pluriverse Publications και διαμοιράζεται υπό την ανοικτή άδεια χρήσης CC BY-SA 4.0.[9]

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Με την ολοκλήρωση του προγράμματος, αξιολογήθηκαν οι προκλήσεις, οι δυνατότητες και οι καλές πρακτικές που προέκυψαν από τις δράσεις του, με σκοπό τον αναστοχασμό στα αποτελέσματα και τη μελλοντική αξιοποίησή τους με τον βέλτιστο τρόπο. Το Art Pluriverse I αποτέλεσε ένα πιλοτικό πρόγραμμα Επιστήμης των Κοινοτήτων, το οποίο πραγματοποιήθηκε σε ένα πλήρως ψηφιακό περιβάλλον εξαιτίας των έκτακτων υγειονομικών συνθηκών της περιόδου της πανδημίας Covid-19. Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι, εκείνη τη χρονική στιγμή, στις περισσότερες χώρες του κόσμου εφαρμόζονταν ειδικά υγειονομικά μέτρα και πρωτόκολλα, τα οποία συχνά περιλάμβαναν την απαγόρευση ή τον περιορισμό της κυκλοφορίας των πολιτών, αλλά και την υποχρεωτική καραντίνα σε περιπτώσεις νόσησης ή επαφής με φορείς της νόσου. Παράλληλα, τόσο τα άτομα που συμμετείχαν στις δράσεις όσο και αυτά που διοργάνωναν το πρόγραμμα ήταν πιθανό να βρεθούν σε δυσμενή θέση λόγω ασθενείας (δικής τους ή κοντινού τους προσώπου), έντονης ανησυχίας για την κατάσταση της υγείας κάποιου άλλου, ή ακόμα και απώλειας στο ευρύτερο περιβάλλον τους.

8 Ο τρισδιάστατος χώρος εικονικής περιήγησης είναι διαθέσιμος εδώ: https://hubs.mozilla.com/BfbAp8Q/bowb-meeting-space/

9 Η έκδοση του πρώτου Art Pluriverse είναι διαθέσιμη εδώ: https://doi.org/10.12681/pluriverse.68

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις απαιτούνταν προσεκτική διαχείριση από την επιμελητική ομάδα, πάντοτε με κατανόηση και σεβασμό για την ανθρώπινη διάσταση των πραγμάτων.

Εκκινώντας λοιπόν από μια δύσκολη συγκυρία, υλοποιήθηκε ένα ψηφιακό πολιτιστικό πρόγραμμα όπου οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συνεργαστούν μεταξύ τους από απόσταση για περίπου έναν μήνα. Εκτός από τις δυσκολίες που μπορεί να υπάρχουν εγγενώς στη συνέπεια και στην επικοινωνία ανάμεσα σε άτομα από διαφορετικά περιβάλλοντα, πρόκληση αποτέλεσε και η δημιουργία φυσικών έργων τέχνης εξ αποστάσεως, καθώς και η αναζήτηση φυσικών τεκμηρίων προς ψηφιοποίηση. Υπήρξαν περιπτώσεις όπου η εικαστική παραγωγή ορισμένων καλλιτεχνών προϋπέθετε τη διενέργεια πρακτικών διεργασιών πριν από την ψηφιακή τους αποτύπωση,[10] αλλά και άλλες όπου μέλη των κοινοτήτων έπρεπε να ανατρέξουν σε πραγματικές τοποθεσίες προκειμένου να φωτογραφίσουν τα αντικείμενα προς καταγραφή.[11] Αυτού του είδους οι συνθήκες που υπαγόρευαν τη συνεννόηση και τη συνεργασία αποκλειστικά με ψηφιακά εργαλεία έθεσαν σύντομα και ζητήματα προσβασιμότητας, όπως η μη ισότιμη πρόσβαση στην τεχνολογία, καθώς και τα διαφορετικά επίπεδα ψηφιακής εγγραμματοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων. Συμπεριλαμβάνοντας άτομα και κοινότητες διαφορετικών ηλικιών, φυλών και κοινωνικών τάξεων, διαφάνηκαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος οι περιορισμοί που σχετίζονται με τη χρήση της τεχνολογίας και αφορούν συνήθως άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, αλλά και άτομα που προέρχονται από πιο ευάλωτες ομάδες, για παράδειγμα από την κοινότητα Ρομά. Η επίλυση των ζητημάτων που προέκυψαν στη βάση παραγόντων που συνδέονταν με την τεχνολογία ήταν σύνθετη λόγω της φύσης του προγράμματος που σχετίζεται με τη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας, αλλά με μεθοδική καθοδήγηση και συνεχή υποστήριξη κατέστη δυνατό να ξεπεραστούν εν μέρει.

Προσεγγίζοντας περαιτέρω τις παραπάνω ειδικές προκλήσεις που άπτονται του συγκεκριμένου παραδείγματος, αναδύθηκαν τελικά και ορισμένες σφαιρικότερες παρατηρήσεις που πιθανόν αφορούν την πλειοψηφία των πολιτιστικών εγχειρημάτων που στηρίζονται στα ψηφιακά μέσα και εργαλεία. Πρόκειται για την ανάγκη δημιουργίας ροών εργασίας και πρωτοκόλλων αναφορικά με τους τρόπους διοργάνωσης και υλοποίησης πολιτιστικών δράσεων σε πλήρως ψηφιακά περιβάλλοντα, κα-

10 Για παράδειγμα, η συνεργασία της Inês Neto dos Santos με το Ιστορικό Υφαντουργείο ΣΕΝ, στο πλαίσιο της οποίας η καλλιτέχνιδα διερεύνησε διαδικασίες ζύμωσης υλικών για τη φυτική βαφή υφασμάτων, γεγονός που εκ των πραγμάτων έλαβε χώρα στον φυσικό χώρο του σπιτιού της. Όλα τα δημιουργικά στάδια που ακολούθησε είναι διαθέσιμα στον ιστότοπο του φορέα: https://drive.google.com/drive/folders/1YnHZY5mpgSu29DN3ACYyK-gcGlFostgb

11 Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσαν οι γυναίκες της νεοσύστατης κοινότητας «Di Moullieri» στο Μέτσοβο, οι οποίες κλήθηκαν να καταγράψουν τεκμήρια παραδοσιακής γνώσης της περιοχής κατά τη διάρκεια υλοποίησης του προγράμματος, τη στιγμή που με δυσκολία μπορούσαν να μετακινηθούν εντός του χωριού εξαιτίας της απαγόρευσης κυκλοφορίας.

θώς και την εφαρμο
τα μέσα από σχετικέ
γραφή αντίστοιχων
διαμοιράζονται από
μαντική για όλα τα
χών που έχουν στο
χείρισης δεδομένων

Στο πλαίσιο διαμ
τον διαμοιρασμό στ
υπόψη η αξιοποίησ
εργαλεία που επιτρέ
μέσα από πρωτόκολ
πληθυσμών, τυπικών
ντας συγκεκριμένες
– ΤΚ) και Βιοπολιτισμ
άνθρωπο όσο και απ
πιο διαλειτουργικός
ση του ηθικού διαμο
τους, οι ετικέτες επιλ
δίνοντάς τους τη δυ
όρους που επιθυμούν

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ιδιαίτερες συνθήκε
ρα από τις όποιες προ
λα και στην αναζήτησ
δομένων και την παρ
λές πρακτικές που εφ
τιστικών δεδομένων
κτότητας «FAIR» (Wilk
συγκεκριμένα, τα ψηφ
πλαίσιο του προγράμμ
στις ίδιες τις κοινότητε
ταγράφηκαν. Έτσι, εκτ
σης του πολιτιστικού
εμπλουτισμού των αρχ
συλλογικό όφελος για

12 https://localcontexts.

θώς και την εφαρμογή μεθόδων διασφάλισης της ποιότητας σε ανάλογα εγχειρήματα μέσα από σχετικές προτυποποιημένες φόρμες αξιολόγησης. Για τη βέλτιστη καταγραφή αντίστοιχων προγραμμάτων, αλλά και για την προστασία των δεδομένων που διαμοιράζονται από κοινότητες και ομάδες στο πλαίσιο αυτών, κρίνεται εξίσου σημαντική για όλα τα στάδια των δράσεων η χρήση ηθικών πρακτικών (ethics) και αρχών που έχουν στο επίκεντρο τον άνθρωπο, συμπεριλαμβανομένου του πεδίου διαχείρισης δεδομένων.

Στο πλαίσιο διαμόρφωσης καλών πρακτικών για την ψηφιακή τεκμηρίωση και τον διαμοιρασμό στοιχείων ΑΠΚ που διαφυλάσσουν τοπικές κοινότητες, λήφθηκε υπόψη η αξιοποίηση της πρωτοβουλίας «Local Contexts».[12] Πρόκειται για ψηφιακά εργαλεία που επιτρέπουν την προσέγγιση και τη διάχυση τεκμηρίων τοπικής γνώσης μέσα από πρωτόκολλα και άδειες ειδικά διαμορφωμένα για τις ανάγκες ιθαγενών πληθυσμών, τυπικών και άτυπων κοινοτήτων και επιμέρους ομάδων. Χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες ετικέτες (labels) Παραδοσιακής Γνώσης (Traditional Knowledge – TK) και Βιοπολιτισμού (Biocultural – BC), οι οποίες είναι αναγνώσιμες τόσο από τον άνθρωπο όσο και από τον υπολογιστή (machine-readable), αναπτύσσεται ένας νέος, πιο διαλειτουργικός τρόπος επικοινωνίας και επανάχρησης πληροφορίας στη βάση του ηθικού διαμοιρασμού. Με σεβασμό στα πνευματικά δικαιώματα ιδιοκτησίας τους, οι ετικέτες επιλέγονται από τα ίδια τα άτομα που απαρτίζουν τις κοινότητες, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να κατηγοριοποιήσουν τα τεκμήριά τους υπό τους όρους που επιθυμούν καθώς και να διατηρήσουν τον έλεγχο των δεδομένων τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ιδιαίτερες συνθήκες υπό τις οποίες υλοποιήθηκε το πρόγραμμα Art Pluriverse, πέρα από τις όποιες προκλήσεις στην υλοποίηση των δράσεων, συνετέλεσαν παράλληλα και στην αναζήτηση κατάλληλων ψηφιακών υποδομών για την υποδοχή των δεδομένων και την παρουσίαση των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Ανάμεσα στις καλές πρακτικές που εφαρμόστηκαν ήταν η ψηφιακή τεκμηρίωση και διαχείριση πολιτιστικών δεδομένων που διαφυλάττουν τοπικές κοινότητες με βάση τις αρχές ανοικτότητας «FAIR» (Wilkinson et al., 2016) και ηθικής «CARE» (Carroll et al., 2020). Πιο συγκεκριμένα, τα ψηφιακά κοινοτικά αρχεία που ξεκίνησαν να αναπτύσσονται στο πλαίσιο του προγράμματος αποτελούν υποδομές-αποθετήρια γνώσης που ανήκουν στις ίδιες τις κοινότητες και σέβονται τα δικαιώματά τους στα τεκμήρια ΑΠΚ που καταγράφηκαν. Έτσι, εκτός από τη δυνατότητα της εξαρχής συνεργατικής τεκμηρίωσης του πολιτιστικού περιεχομένου, δίνεται και η δυνατότητα παρακολούθησης και εμπλουτισμού των αρχείων από τα εμπλεκόμενα μέλη, με σκοπό το μακροπρόθεσμο συλλογικό όφελος για την κοινότητα. Αντίστοιχα, και μέσα από τις συνέργειες καλ-

12 https://localcontexts.org/

λιτεχνών-κοινοτήτων, τα νέα έργα τέχνης που προέκυψαν στη βάση μιας αμοιβαίας συνεργασίας και διαμοιράστηκαν με ανοικτούς τρόπους, κατέστησαν τις κοινότητες όχι μόνο συνδημιουργούς αλλά και σημείο αναφοράς της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής.

Επιπλέον, διαπιστώθηκε ότι η ψηφιακή καταγραφή και η δημιουργία ψηφιακών αρχείων μπορεί να λειτουργήσει με ωφέλιμο τρόπο τόσο για επιμέρους ομάδες όσο και για χώρους και δράσεις πολιτισμού. Στην περίπτωση του Art Pluriverse I, η χρήση ψηφιακών εργαλείων έδωσε τη δυνατότητα σε κοινότητες να δημοσιεύσουν μια σειρά από καλώς τεκμηριωμένα ψηφιακά τεκμήρια που θα μπορούσαν να επαναχρησιμοποιηθούν από το ευρύ κοινό, αλλά ταυτόχρονα επέτρεψε τον διαμοιρασμό του διαδικτυακού προγράμματος σεμιναρίων με τη μορφή ανοικτών εκπαιδευτικών πόρων (Open Educational Resources – OER), μέσω της ιστοσελίδας της Μπιενάλε Δυτικών Βαλκανίων.[13] Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την καλύτερη και πιο βιώσιμη διάχυση των αποτελεσμάτων του προγράμματος, αλλά και τη διασφάλιση της προσβασιμότητας στο υλικό από το ευρύ κοινό. Έτσι, ακόμα και άτομα που συμμετείχαν στο πρόγραμμα έχουν τη δυνατότητα να ανατρέξουν εκ των υστέρων σε αυτές τις ανοικτές πηγές προκειμένου να τις αξιοποιήσουν ή/και να τις διαμοιράσουν ανοικτά περαιτέρω. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτέλεσε η συμμετοχή μελών της μη κυβερνητικής οργάνωσης «ALEM» στις διαδικασίες εκμάθησης δημιουργίας ψηφιακών κοινοτικών αρχείων, με σκοπό την εφαρμογή αυτής της γνώσης για την ανάπτυξη του ψηφιακού αρχείου της κοινότητας των Τατάρων της Κριμαίας της Ουκρανίας. Το εγχείρημά τους ολοκληρώθηκε με επιτυχία όταν τον επόμενο χρόνο το σύστημα μοτίβων και στολίσματος «Örnek» εγγράφηκε στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO.[14] Επιπλέον, το πρόγραμμα Art Pluriverse διακρίθηκε ως μελέτη περίπτωσης και καλή πρακτική στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Cultural Social Innovation Europe, στο οποίο χαρτογραφήθηκαν ευρωπαϊκές δράσεις ως Πολιτιστική Κοινωνική Καινοτομία, οι οποίες έκαναν χρήση και ψηφιακών εργαλείων (Cultural Social Innovation Europe, 2022).

Με το πρόγραμμα να πραγματοποιείται σε ένα πλήρως ψηφιακό περιβάλλον, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στο ζήτημα της επικοινωνίας, καλλιεργώντας και διατηρώντας πολλαπλούς ψηφιακούς διαύλους με τους συμμετέχοντες για τη βέλτιστη ενεργοποίηση και εμπειρία τους καθ' όλη τη διάρκεια των δράσεων. Ήταν ένα νέο είδος σχέσης και διάδρασης που απαιτούσε επιπλέον χρόνο και αφοσίωση για να λειτουργήσει αποδοτικά σε μια εξ αποστάσεως πολιτιστική δράση, αλλά ο προσεκτικός συ-

13 Οι σύνδεσμοι των ανοκτών εκπαιδευτικών σεμιναρίων: https://bowb.org/art-pluriverse-i/art-pluriverse-2020-all-links-to-the-textile-month-programme/

14 Βλ. https://ich.unesco.org/en/RL/ornek-a-crimean-tatar-ornament-and-knowledge-about-it-01601

ντονισμός της συνετέλεσε αποφασιστικά στην ομαλή συνεργασία μεταξύ ατόμων και ομάδων που προέρχονταν από πολύ διαφορετικά περιβάλλοντα. Αποτέλεσε έτσι ένα κομβικό εργαλείο διαχείρισης της συνολικής ψηφιακής εμπειρίας και δραστηριότητας, ελλείψει κάθε μορφής επαφής και εργασίας εκ του σύνεγγυς. Η ψηφιακή επιλογή, εκτός από το κοινωνικό της πρόσημο, έχει οικολογικές προεκτάσεις, καθώς μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στη μείωση του οικολογικού αποτυπώματος των πολιτιστικών δράσεων (π.χ., με τον περιορισμό των μετακινήσεων). Αναγνωρίζοντας αυτή τη νέα συνθήκη επικοινωνίας ως σύγχρονη ανάγκη, καθίσταται ορατή και η σχέση της με τα ψηφιακά περιβάλλοντα που λειτουργούν όλο και περισσότερο ως πλατφόρμες συνάντησης, συνύπαρξης και συνδημιουργίας στη βάση της διαφορετικότητας.